

Астрахан Н.І. Олександр Семенович Чирков: бути, а не здаватися / Н.І. Астрахан // Брехтівський часопис (Brecht-Heft): статті, доповіді, есе: Збірн. наук. праць (філолог. науки): № 1 / Ред. колегія Бондарева О.Є., Білоус П.В., Волошук Є.В. та ін. – Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2011. – С. 8 – 13.

Олександр Семенович Чирков: бути, а не здаватися

Астрахан Н. І.,

*к.ф.н., завідувач кафедри теорії та історії
світової літератури ЖДУ імені І. Франка*

2011 рік – ювілейний для Олександра Семеновича Чиркова, доктора філологічних наук, академіка АН ВО України, почесного професора Житомирського державного університету імені Івана Франка, завідувача кафедри романо-германських літератур та літературознавства ННІ іноземної філології, літературо- і театрознавця, якому виповнюється 70 років.

Понад 50 років тому, в січні 1959 року, розпочалася його педагогічна діяльність, понад 40 років тому – діяльність наукова. Вітаючи Олександра Семеновича з ювілеєм, хочеться, перш за все, висловити вдячність за щедро й безкорисливо надану ним можливість вчитися в нього, за щасливе учнівство, що триває вже понад 20 років.

Моє особисте знайомство з Олександром Семеновичем Чирковим відбулося восени 1989 року, коли він прийшов до нас, студентів I курсу Житомирського, тоді ще педагогічного інституту, майбутніх вчителів російської мови та літератури, читати лекції зі "Вступу до літературознавства". Власне, для мене цей момент і став в буквальному сенсі слова вступом до літературознавства. Лекції Олександра Семеновича вразили своєю натхненністю, сміливістю та несподіваністю мислення, зверненістю до молоді аудиторії, яку неначе запрошували взяти участь у дискусії з приводу літературознавчих проблем, що у викладі лектора постали як надзвичайно цікаві, захоплююче значущі. Пам'ятаю, що мрія займатися науковою роботою під керівництвом Олександра Семеновича з'явилася після першої ж лекції. Пам'ятаю

також яскраве відчуття радості, викликане отриманим від Олександра Семеновича запрошенням працювати в його студентській проблемній групі. Потім на нових етапах учнівства було запрошення писати дипломну роботу, кандидатську дисертацію, докторську – і завжди такого роду пропозиція відкривала нові перспективи, викликала нові надії, була обіцянкою підтримки, окриляла вірою вчителя у можливості учня.

Здається, що за ці більш ніж 20 років мало що змінилося. Можливо, трішечки більше сивини з'явилося на голові професора, очі якого залишаються такими ж молодими, хода легкою, а літературознавча думка – живою, пристрасною, полемічною. Ніхто не вигадав кращої форми спілкування вчителя з учнем, ніж сократівський діалог, в процесі якого народжується відчуття наближення до істини або віддалення від неї. Здійснювати наукову роботу під керівництвом Чиркова – означає перебувати в процесі постійного діалогу з науковим керівником, надзвичайно уважним до кожного повороту думки учня, здатним захопитися несподіваним висновком і, в той же час, піддати сумніву надмірну категоричність судження, висловити власну точку зору й водночас не позбавити учня можливості залишатися самим собою, бути самостійним у процесі наукової творчості. Саме атмосферою наукової творчості, інтелектуальної активності, постійного пошуку, а отже, справжністю приваблювали й приваблюють студентів та аспірантів Олександра Семеновича його лекції,

практичні заняття, індивідуальні консультації.

1989 рік був особливим для Олександра Семеновича Чиркова – роком захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Дисертація на тему "Епічна драма. Проблеми теорії. Поетика" була захищена в Інституті літератури АН України за спеціальністю "теорія літератури". Розроблена вченим теорія епічної та епізованої драми виявилась новаторською за самою постановою проблеми, отримала широке визнання в Україні та за її межами. Зазначимо, що майже до 80-х років ХХ століття у вітчизняному літературознавстві епічна драма як теоретична проблема або заперечувалася, або ставилася під сумнів. З виходом у 1988 році монографії професора О.С. Чиркова "Эпическая драма (проблемы теории и поэтики)" [1], рецензентом якої був академік АН України Д. В. Затонський, проблема повстала як теоретично значуща.

Проблема епічної драми органічно витікала з кандидатської дисертації Олександра Семеновича "Традиції і новаторство в драматургії Б. Брехта", захищеної також в Інституті літератури АН України в 1972 році за спеціальністю "історія зарубіжної літератури". Відомо, що саме Б. Брехт, протиставивши "аристотелівський" та "неаристотелівський" театри, почав створювати теорію епічної драми, спираючись на власну художню практику, таку значущу в загальному літературно-мистецькому контексті ХХ століття. Цікавість до творчості Брехта, літературознавче осмислення її в історико-літературному та теоретико-літературному аспектах пронизує всю наукову творчість професора Чиркова, надає їй цілісності. Важливими етапами на цьому шляху стали й вихід монографій "Бертольт Брехт. Життя і творчість" (1981) [2], "Бертольт Брехт: театральні діалоги" (1999) [3], й захист під керівництвом професора Чиркова дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, присвячених творчості Б. Брехта, й проведення наукових конференцій з відповідною проблематикою, й створення на кафедрі німецької мови (навчально-

науковий інститут іноземної філології Житомирського державного університету ім. І. Франка) наукової лабораторії "Brecht-Zentrum", директором якої стала учениця професора кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови С.Ф. Соколовська (2008). 2009 року під науковою редакцією О. С. Чиркова вийшов перший український переклад "Навчальних п'єс" Б. Брехта (перекладач – Л. О. Федоренко). Через рік – переклад трьох найвідоміших п'єс німецького драматурга: "Тригрошової опери", "Матінки Кураж" і "Життя Галілея" (перекладачі – М. Л. Ліпісівіцький, С. Ф. Соколовська, В. П. Прищепя).

Захоплення творчістю Б. Брехта, епічною драмою тісно пов'язане з юнацькою любов'ю Олександра Семеновича до театру, яку він проніс через все життя. Від однокласників Чиркова доводилось чути спогади про його участь у постановках не лише студентського, але й професійного театру. Мене колись вразила розповідь Олександра Семеновича про його вдалу спробу, залишивши педагогічний вуз, вступити до Київського театального інституту. За свідченням професора Чиркова, повернутися до Житомирського педінституту його спонукав надзвичайно високий рівень викладання літературних курсів у нашому вузі, чудові лекції професорів Л. М. Венгерова та Я. Ф. Ривкіса. Водночас зв'язок із театром завжди залишався актуальним для Олександра Семеновича – це виявлялося не лише в конкретних справах (організація дитячого театального колективу при Палаці піонерів м. Олевськ, активна участь у роботі студентського політичного театру в Рівненському педагогічному інституті), не лише у безпосередніх контактах з режисерами й акторами Рівненського та Житомирського театрів, членом художніх рад яких від був протягом багатьох років, не лише в написанні рецензій на театральні постановки, але й у головних напрямках наукової діяльності, навіть у самій манері викладання – артистично-яскравій, динамічній, емоційно-насиченій, виразно-особистісній.

Викладацька діяльність, особливо така, що пов'язана зі словесністю, дійсно, споріднена з акторською грою – треба володіти аудиторією, тримати інтелектуальну напругу, досягати своєрідного емоційного єднання присутніх, причому єднання доброякісного – заснованого на "почуттях добрих". Олександр Семеновичу довелося працювати в освітніх закладах різного рівня – бути вчителем німецької мови в сільських школах Олевського району (Житомирська область) одразу після закінчення педагогічного інституту й м. Горлівка (Донецька область) з 1967 по 1972 роки, старшим викладачем, а згодом доцентом кафедри російської та зарубіжної літератури Рівненського педагогічного інституту з 1972 по 1981 рік, доцентом, а потім професором кафедри зарубіжної літератури Житомирського педагогічного інституту (зараз – кафедра теорії та історії світової літератури) з 1981 по 2011 рік, і зрештою – кафедри романо-германських літератур та літературознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка, починаючи з 2011 року. Й завжди Олександр Семенович Чирков був одним із найбільш шанованих й улюблених шкільною й студентською молоддю викладачів, викликав величезну цікавість до предметів, що їх викладав, мав великий вплив на юну аудиторію.

З особливою теплою розповідає Олександр Семенович про свою роботу у Рівненському педагогічному інституті (сьогодні – Рівненський гуманітарний університет). Тут він проходив "викладацьку школу", читаючи різноманітні історико-літературні курси – "від Гомера до Селінджера", за його власним висловом. Із вдячністю згадують Олександра Семеновича його рівненські послідовники, серед яких завідувач кафедри теорії та історії світової літератури Рівненського інституту слов'янознавства доцент Є. М. Васильєв. Він розділив не лише наукові інтереси вчителя, захистивши під керівництвом професора Чиркова дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук саме з проблем теорії

драми й продовжуючи працювати над написанням докторської дисертації у тому ж науковому руслі, але й його захоплення театром, прагнення брати активну участь у театральному житті свого міста.

Важливий і, напевно, головний етап професійної діяльності Олександра Семеновича пов'язаний з його роботою у Житомирському державному університеті імені Івана Франка. Житомир узагалі відіграє особливу роль у житті професора. Саме сюди родина Чиркових повернулася 1944 року після евакуації. Тут Олександр Семенович із золотою медаллю закінчив середню школу № 6, після школи працював кочегаром у конторі зв'язку, а з січня 1959 року – старшим піонервожатим у середній школі № 32. Філологічний факультет Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка він закінчив у 1964 році, отримавши диплом за спеціальністю "вчитель російської мови, літератури й німецької мови". До цього навчального закладу прийшов працювати у 1981 році в якості доцента кафедри російської літератури, тут став доктором філологічних наук (1989 рік), професором (1990 рік), академіком АН ВО України (1993 рік), почесним професором Житомирського державного університету імені Івана Франка (2006 рік).

Із вдячністю згадує Олександр Семенович викладачів філологічного факультету, що працювали в його студентські роки, особливо виділяючи професора кафедри російської літератури Якова Феліксовича Ривкіса. Вже на другому курсі Яків Феліксович запропонував йому тему для наукової розвідки. Під його керівництвом народилася перша наукова праця майбутнього професора – "Стефан Цвейг і Максим Горький: досвід порівняльного аналізу". А потім Я. Ф. Ривкіс спрямовував роботу Олександра Семеновича з вивчення творчості Бертольта Брехта. На момент закінчення інституту було написано низку наукових розвідок з брехтівської тематики, які згодом, майже без будь-яких правок, увійшли в кандидатську дисертацію. Вважаючи професора Я. Ф. Ривкіса одним із найяскравіших викладачів нашого

університету, Олександр Семенович відзначає вплив його стилю мислення – "польотного", глибокого, іронічного - на формування власної викладацької манери, з радістю зауважує, що читає серед інших дисциплін ("Вступ до літературознавства", "Вступ до світової літератури", "Теорія літератури", "Німецька література" та ін.) і курс "Історія зарубіжної літератури середніх віків та Відродження", який колись читав Яків Феліксович.

16 років Олександр Семенович був завідувачем кафедри зарубіжної літератури. Під його керівництвом кафедра сформувалася як колектив однодумців, ентузіастів своєї справи, професіоналів, головним прагненням яких було забезпечення високого рівня викладання історико- та теоретико-літературних курсів, їх методичне вдосконалення та наукове поглиблення. Чудово пам'ятаю, яку роль у студентському академічному житті відігравала "кафедра Чиркова" в роки мого навчання. Лекцій викладачів цієї кафедри очікували, боялися їх пропустити. Довкола кафедри гуртувалася літературознавча молодь – члени студентських проблемних груп, аспіранти, молоді викладачі, що створювало атмосферу духовного підйому, літературознавчого пошуку. Викладачі та студенти проводили літературні вечори, присвячені творчості улюблених поетів, обговорювали прочитані книги, переглянуті кінофільми.

Викладачі кафедри зарубіжної літератури виступили як авторський колектив у процесі роботи над підручником з зарубіжної літератури для 11 класу загальноосвітньої школи [4], що вийшов з грифом МОН України у 1996 році (був перевиданий у 1997 та 1999 році) та відповідною хрестоматією [5], що вийшла у 1998 році (була перевидана у 2000 році). Підручник і хрестоматія виходили під редакцією професора О. С. Чиркова, якому належала загальна концепція адаптованого для середньої школи курсу зарубіжної літератури ХХ століття. Хоча шкільна програма з зарубіжної літератури неодноразово змінювалась, підручник та хрестоматія за

редакцію Чиркова залишаються актуальними, до нього звертаються і школярі, і студенти, й шкільні вчителі.

Олександр Семеновичу вдалося об'єднати практично всіх викладачів для здійснення роботи над цими навчальними посібниками, що відіграло особливу роль в розвитку кафедри. Оскільки авторський колектив уже було сформовано, перед ним можна було ставити нові творчі завдання на нових етапах кафедральної історії, залучаючи нові сили – молодих викладачів та аспірантів кафедри. Так, у 2003 році за редакцією професора Чиркова вийшов методичний посібник для вчителів "Вивчення зарубіжної літератури в 11 класі" (у 2005 відбулося друге видання) [6]. У 2006 році обговоренням створеної за редакцією Олександра Семеновича збірки наукових статей "Літературний твір: шляхи дослідження поетики" [7] було офіційно відкрито при кафедрі зарубіжної літератури науково-дослідний центр "Поетика художнього твору". Сама ідея формування в університеті низки науково-дослідних лабораторій і центрів, що існували б при кафедрах, але були зорієнтовані передусім на наукову роботу, гаряче відстоювалася професором Чирковим. Діяльність очолюваного ним центру охоплювала й здійснення наукових досліджень на різних рівнях, і роботу літературознавчого клубу "Логіка бриколажу", й видання студентського наукового часопису "Поетика". Одним із головних напрямків роботи центру стало дослідження проблем теорії та історії драми.

Створення наукової школи "Теорія та історія драми" Олександр Семенович датує 1991 роком – тоді захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук один із його перших і найобдарованіших учнів – С. А. Дивніч. Завдяки зусиллям Олександра Семеновича в 1993 році при кафедрі було відкрито аспірантуру за спеціальністю "теорія літератури", а в 2008 році докторантуру за тією ж спеціальністю. За весь час існування наукової школи під керівництвом професора Чиркова захистили дисертації на здобуття

наукового ступеня кандидата філологічних наук 11 молодих науковців, у даний час продовжують роботу над дисертаційними дослідженнями 1 докторант, 4 аспіранти, 1 пошукувач, а ще 2, вже колишніх аспіранти готуються віддати свої дослідження на суд спеціалізованих наукових рад.

В останні роки робота Олександра Семеновича з літературознавчою молоддю стала особливо інтенсивною. Серед його учнів сьогодні талановиті, перспективні молоді науковці О. В. Коляда, А. В. Зорницький, І. В. Зорницька, М. Л. Ліпісівський, Л. В. Закалюжний, О. В. Прищеп, Л. О. Федоренко, І. Б. Бігун. Вони беруть участь у міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях і семінарах, активно публікують свої наукові роботи у фахових виданнях, виступають як автори монографічних досліджень. Молоді учні Олександра Семеновича склали основу колективу створеної у 2011 році кафедри романо-германських літератур та літературознавства в ННІ іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка, а також науково-творчого комплексу "Драматургія".

Особливо хочеться наголосити, що Олександр Семенович з теплотою ставиться до своїх аспірантів і молодих колег. Він вірить у них, намагається створити максимально сприятливі умови для наукового росту, гостро відчуває відповідальність за професійну долю своїх учнів. Крім цього, вони можуть розраховувати на його підтримку, пораду, розуміння у складних життєвих ситуаціях. Мудрість наукового керівника виявляється у вмінні відділити головне від другорядного, вибачити помилки інших та визнати власні, якщо вони мають місце, допомогти віднайти такий варіант рішення тієї або іншої проблеми, який виявиться оптимальним у тактичному та стратегічному відношенні, в плані близької або віддаленої перспективи.

Олександр Семенович – абсолютно чесна, безкорислива людина, що надзвичайно високо цінується в колі його учнів. У наш час, коли гроші іноді

підносять понад усе, коли вони відкривають будь-які двері для тих, хто лише симулює наукову діяльність, розглядаючи її як засіб для досягнення прагматичних цілей, професор О. С. Чирков іде своїм одним разом обраним шляхом. Це викликає велику повагу. Неодноразово мені доводилося бути свідком того, як він, не афішуючи цього, допомагав своїм учням долати матеріальні труднощі в процесі здійснення наукової роботи, яка, як відомо, сьогодні практично не фінансується державою, розгортається за рахунок самих науковців. Такого роду особистий приклад справляє велике враження на його учнів і старшого, і молодшого покоління. Не думаю, що хтось із колишніх аспірантів або здобувачів професора О. С. Чиркова, продовжуючи вважати себе його учнем, міг би проявити користолюбство у професійній діяльності.

При цьому Олександр Семенович, як дійсно інтелігентна людина, є простим і відкритим у спілкуванні. Він надзвичайно м'яко ставиться до студентів і колег, рідко буває категоричним у своїх судженнях щодо інших. Демонструвати зверхнє ставлення до іншої людини, якщо вона молодша за віком, нижча за соціальним статусом чи вченим званням, навіть не спадає на думку професору Чиркову. Олександр Семенович стверджує право кожного обирати власну лінію поведінки, адже лише свобода вибору передбачає особистісну відповідальність.

Неодноразово мені доводилося чути міркування професора Чиркова про те, що він ставиться до своїх учнів як до власних дітей та онуків. Така модель організації стосунків у науково-педагогічному колективі скерована на очевидне перебільшення загальноприйнятих норм у бік поліпшення їх якості, деформалізації. Якщо любов до людини стає відправною точкою педагогічної діяльності, ця діяльність наповнюється глибоким людським сенсом. Якими б не були схожими подібні міркування на утопію, саме прагнення підняти професійні стосунки на такий рівень є запорукою отримання довгостроково позитивних результатів.

Але головним напрямком наукової діяльності професора О. С. Чиркова, як і раніше, залишаються літературознавчі дослідження. Він є автором 150 друкованих праць, у тому числі 6 монографій, 2 підручників, 7 методичних посібників, розробок і рекомендацій. У 2009 році вийшла друком його монографія "Пигмалион, или О всевластии творящей личности" [8], присвячена проблемі суб'єкта творчості, яка в тлумаченні професора О. С. Чиркова набуває несподіваного звучання в контексті популярних постмодерністських розмов про "смерть автора". Олександр Семенович не женеться за літературознавчою модою, йдучи в науці своїм шляхом. Монографія отримала схвальні відгуки від літературознавців України та Росії. В даний час Олександр Семенович, не полишаючи своєї центральної наукової проблематики, пов'язаної з теорією та історією драми, займається також питаннями літературознавчої термінології. Крім того, під керівництвом О. С. Чиркова останніми роками була проведена низка наукових конференцій. Традиційними стали Драматургічні та Брехтівські читання.

Професор О. С. Чирков завжди залишається творчою людиною, не обмежуючись суто літературознавчими студіями. Скажімо, за його сценаріями на Житомирському телебаченні режисером Л. Харшаном було знято три фільми, один з яких – "Пам'ять Богунського лісу" – отримав третє місце на міжнародному телерадіофестивалі у Севастополі (2008).

Цінуючи художню творчість вище за літературознавчу й театрознавчу, професор Чирков працює над книгою притч, що має відобразити цілісну картину його світобачення, здобуту протягом років мудрість людини, що зуміла зберегти вірність головним особистісним цінностям – порядності, професіоналізму, творчості, доброму ставленню до людей, яке виявляється у здатності організувати свою діяльність сьогодні так, щоб у ній з'являлись зерна майбутнього, плоди яких будуть корисні для всіх.

Література

1. Чирков А. С. Эпическая драма (проблемы теории и поэтики). – К.: Вища школа, 1988. – 160 с.
2. Чирков О. С. Бертольт Брехт. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1981. – 158 с.
3. Чирков А. С. Бертольт Брехт: театральные диалоги. – Житомир: АСА, 1999. – 112 с.
4. Зарубіжна література. Пробний підручник для 11 класу загальноосвітніх шкіл / За ред. проф. О. С. Чиркова. – К.: Вежа, 1996. – 319 с.
5. Зарубіжна література. Підручник-хрестоматія для 11 класу загальноосвітніх шкіл / За ред. проф. О. С. Чиркова. – К.: Вежа, 1998. – 384 с.
6. Вивчення зарубіжної літератури в 11 класі. Методичний посібник для вчителів / За ред. проф. О. С. Чиркова. – Житомир: Полісся, 2003. – 202 с.
7. Літературний твір: шляхи дослідження поезики. Збірка статей. / За ред. проф. О. С. Чиркова. – Житомир: Полісся, 2006. – 218 с.
8. Чирков А. С. Пигмалион, или О всевластии творящей личности. – Житомир: Рута, 2009. – 180 с.